

147339

VIII. KUR'AN SEMPOZYUMU

Günümüz Dünyasında Müslümanlar

14-15 Mayıs 2005 / Yozgat

Ankara 2006

Fecr Yayınları: 94

Dizgi – Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Kapak Baskı: KALKAN MATBAASI

1. Baskı: Nisan'06

ISBN: 975-6004-09-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr – e-mail: fcr@fcr.com.tr

Tebliğ : Kur'an'a Göre İnsan Sorumluluğu

Yrd. Doç. Dr. Gürbüz Deniz (Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi)

“... Durdurun onları, çünkü onlar sorguya çekileceklerdir.” Saffat: 24

a) Sorun

Sorumluluk, inansın inanmasını, bütün insanların önemle üzerinde durduğu ahlâkî bir değerdir. Sorumlu olmak insan olmanın en temel şartıdır. Sorumlu olmayan veya sorumlu olabilme niteliklerini taşımayanlar (mütekamil) insan olarak kabul edilmezler.

Inanmayanlar sorumluluğun yalnızca dünyevî bir ödev olduğunu iddia ederlerken, ahirete inananlar ise sorumluluğu hem dünyevî ve hem de uhrevî bir durum olarak kabul etmektedirler. Ancak yalnızca dünyevî sorumluluğu kabul edip, bu yönde mücadele verenler, ahirete yani uhrevî sorumluluğa inananların dünyaya yönelik mücadele ve tavırlarının olmadığını iddia ede gelmişlerdir. İslâm Dininin kabul etmediği bu yanlış telakki, büyük ölçüde bazı inananların acziyetinin ve özellikle Hıristiyan kaynaklı din anlayışının bir tezahürüdür. Bu nedenle sunumuzda, müminlerin ve insanların “neden sorumlu” olduklarından çok “ne ile” sorumlu olmaları gerektiği üzerinde duracağız.

Sorumluluk, ahlâk felsefesi açısından vicdanî bir ödevdir. Bu ödevin (sorumluluk) kaynağında epistemolojik olarak, sezgisel bilginin yanı sıra, toplum ve ilahî otorite de bulunmaktadır.¹

Ayrıca sorumluluk, ilim, irade ve özgürlüğe dayanarak var olur. Beşerî fiillerin ortaya çıkması, bir karar ve bilgi sonucudur. Eğer insanın

¹Henri Bergson, Ahlâk ve Dinin İki kaynağı (çev: M.Karasan) Ankara, 1949, s.40

² Abdullah Darz, *Kur'an Ahlâkı*, (çev.E.Yüksel), İstanbul 1983, s.92; Abdullah İbadî, el-Mesuliyetü fi'l-İslâm, (*Mine'l-Adab ve'l - Ahlâki'l-İslâmiye* içinde), Kahire 1976, s.281.; Ahmet Hamdi Akseki, Ahlâk İlimi ve İslâm Ahlâkı, Ankara, ? s.65; Sorumluluk hakkında Batı kaynaklı görüşler için bkz. John Martin, Fisher, Moral Responsibility, London, 1986, s.10; Herbert Morris, Freedom and Responsibility, Stanford, 1961, s.5

bilgisi ve kararı yoksa ve bir fiil ondan sudür ediyorsa bu fiilin sorumluluğu olmaz. Bu sebepten sorumlulukta irade ve şuur halinin bulunması çok önem arz etmektedir.²

Mü'minler; birincisi dünyevî, ikincisi ise uhrevî olmak üzere iki aşamalı bir sorumluluğa muhataptırlar. Dünyevî sorumluluklar ne kadar yerine getirilirse, uhrevî sorumluluklar o kadar hafifler. Buna karşılık dünyevî sorumluluğunun gereğini yerine getirme yerine; bu sorumluluğunu savsaklayan, makul olmayan gerekçelere dayanarak ya da tahakküm edip kendi haklılığını dayatan kişiyi hiçbir zaman kaçamayacağı, uhrevî sorumluluk kuşatır.³ Bununla beraber, insanın dünya hayatında mutlak adaleti tahakkuk ettirmesi ise imkansız gibi görünmektedir.⁴ Ancak sorumluluğun gereğini hakkıyla yerine getirmenin imkansız olduğu gerekçesine dayanarak kişinin her şeye boş vermesi, hakkını aramaması veya üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmemesi onu ahirette daha zor bir durumla karşı karşıya getirir.

b) Sorunun Boyutları

Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiği sorumluluk ve alanları nelerdir? sorusunu cevaplamaya gelirsek:

Bu meseleye yaklaşımımız insan ve sorumluluk ilişkisinin nasıl olduğunun araştırılması ve insanın doğasının onu sorumlu kılıp kılmadığıyla ilgili olacaktır. Bu zaviyeden baktığımızda Kur'an-ı Kerim'e dayanarak ana başlıklarıyla şu problemler üzerinde durmamız gerekmektedir.

1. Varlık ve bilgi açısından diğer varlıklardan, farklı bir üstünlüğe sahip olan insanın bu üstünlüğünün tahakkuku için gereken sorumlulukları nelerdir?

2. İnsan yaptıklarının hesabını vermeden önce amelinde, yani kendisini var kılmada sorumlu mudur? Sorumluluk yalnızca sonuçta mı tahakkuk eder? Yoksa sonuçtan önce sorumluluğu tahakkuk ettirecek öncelenmiş sorumluluklar var mıdır?

3. İnsan var oluşunu tamamladıktan sonra bu tamamlamasının; bilgisel, varlıksal ve samimiyet açısından durumu ve duruşu neye tekabül etmektedir?

4. Tanrı'nın insan fiilleri üzerindeki etkisi nedir? Sorusu da bizi burada ilgilendirmesine rağmen, biz ahlâk felsefesi açısından, yalnızca in-

³ 85/Buruç,20.

⁴ 35/Fâtr, 45 "Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırıysaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah onları belirtmiş bir süre kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar) kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir."

sanın sorumluluğunu tamamlaması için neler yapabileceği üzerinde duracağız.

c) İnsanın Doğası

Kur'an-ı Kerim müteaddid ayetlerde, insanın yaratılmışlar içerisinde yaratılış itibarıyla üstün olduğunu beyan etmektedir. Yaratılıştan olan bu üstünlük, hem bedensel ve hem de ruhsaldır. İnsana "dil ile konuşmayı, kulak ile işitmeyi, göz ile görmeyi, beyin ile tasavvur etmeyi veren Allah⁵, ona kendi ruhundan üflemiş⁶, kalbiyle akletmeyi de⁷ bahşetmiştir. Bu itibarla insan hem kendisinin farkında; hem de neyi niçin yaptığının bilincinde olarak sorumlu/mesul bir varlık olarak yaratılmıştır.

İnsanın mesul olması, onun aynı zamanda diğer varlıklardan üstün olması mânâsına da gelmektedir. Şöyle ki melekler ve cinler, insanlık değeri karşısında, (kendi ruhundan üflemeyle) Allah tarafından ona secde edilmeye davet edilmişlerdir. Bunun yanında ilk insan Adem (a.s.)a Yüce Allah'ın isimleri vahyetmesi dolayısıyla da adı geçen varlıklardan yine insana secde edilmesi istenmiştir⁸. Bu durum, insanı diğer varlıklardan farklı ve üstün kılmaya yeterli sebeptir. Bu üstünlük hem varlık (ontik) ve hem de bilgi (epistemik) düzeyindedir. Bu sebeptendir ki hiçbir varlığın taşımaya güç yetirip, tahammül edemediği sorumlulukları (emaneti) Allah, insana yüklemiş ve insan da bunu kabul etmiştir⁹. Bunun aksi, yani insanın yaratılıştan üstün olan yeteneklerine bu yeteneklerinin taşıyabileceği sorumluluk bilincine uygun davranışta bulunmaması ise insanı kendisinden varlık ve bilgi olarak aşağıda olanların bile aşağısına düşürür.¹⁰ Bunun sebebi de insanın diğer varlıklardan farklı olarak bilgiyi ve varlık kalıbını kötüye kullanması, hayvanların, bitkilerin ve cematın yaratılış olarak yapamayacakları kötülükleri insanın güç yetiriyor olmasındandır. Böylesine ince ve kurnazca bir kötülüğün işlenmesi, elbette insanı daha çok sorumlu kılmaktadır. O zaman iyiyi yapmada çok yetenekli olan insan, kötüyü yapmaya da çok yeteneklidir dememiz de Kur'anî bakış açısıyla hiçbir sakınca taşımaz. İnsan, yani bizler, hem çok iyi ve hem de çok tehlikeli varlıklarız. İnsana gerçek insan olma niteliğini kazandıran sorumluluk bilincinin kaybı, onu, yüksek insanî değer ve ideallerden uzaklaştırır. Sorumluluklarımızı ihmal etmeye gelmez.

⁵ 16 Nahl/78 "Siz hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı. Şükredersiniz diye size; kulaklar, gözler ve kalpler verdi." Ayrıca bkz.32 Secde/9.

⁶ 38 Sad/

⁷ 32 Secde/9.

⁸ 2/Bakara, 31;

⁹ 33 Ahzab/72.

¹⁰ 95 Tin/5.

Bu sorumluluklarımızın hayır ve bu hayrın bütün insanlığa örneklik teşkil etmesi, Kur'an'ın mü'minlere affettiği özellikleridir. Çünkü onlar hayırdan yarışan, Allah ve Peygamber'in kendilerine gözetici (şahit) olduğu kendilerinin de bütün insanlığa canlı bir model ve şahid konumunda olduklarının bilincindedirler.

d) İnsanın Yapabilme Yeteneği

İnsan, yaratılışı gereği yapma potansiyeline sahiptir. Bu yapma eyleminde hem iyilik ve hem de kötülük doğal olarak bulunmaktadır. Zaten insan yaratılıştan iyi ve kötüyü yapmaya uygun olmasaydı onun sorumlu olması anlamsız olurdu. Bu sebeple Allah; *"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin olsun ki nefsinin kötülüklerinden arındırarak kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir."*¹¹ Buyurmaktadır. İyi olanı yapmak varoluş sorumluluğumuzu iyi noktasında tamamlamak anlamına geldiği gibi, kötü olanı yapmamız da kötülüğe göre var oluşumuzu tamamlamamız anlamına gelmektedir.

İyi yapma noktasında her insan, Kur'an'a göre sorumludur. Ancak bu sorumluluk insandan insana değişiklik arz etmektedir. Yaratılıştan üstün yeteneklere sahip olan bir insan ile bu yeteneklerden yoksun olan birisinin; aynı sorumluluğa muhatap olduğunu düşünmemiz yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ *"De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir."*¹² buyurmaktadır. Bu ayetten ve hayatın doğal yapısından hareketle iyiyi yapmada her insanın kapasitesi nispetinde sorumlu olduğunu anlamaktayız. Yalnızca iyi bir aile reisi veya hanımı olmaya yetenekli olan biri ile dünyaya iyilik ve güzellik sunabilecek yetenekte olan birisinin aynı şekilde sorumlu olmaları Allah'ın adaletine sığmaz.

Yukarıda zikri geçen ayetle;

a) Allah'ın Adil-i Mutlak olduğunu,

b) Önemli işler yapanların başkalarıyla istihza etmelerinin saçma olduğunu,

c) Yaratılıştan zayıf olanların da aşağılık kompleksine düşmelerinin onlar için ne büyük bir zulüm olduğunu anlamaktayız. Bunun yanında başarılı gibi görünen insanların hepsinin üstün yetenekli olduğunu iddia etmek veya başarısız gibi görünenlerin ise az yetenekli olduklarını öne sürmek de çok zordur. Çünkü varlık dünyasında hiçbir insan diğeriyle aynı şartlarda varolma imkânına sahip değildir. Bu nedenle Allah kimin

¹¹ 91 Şems/7-9.

¹² 17 İsrâ/84.

¹³ "Allah hiç kimseye, taşıyabileceğinden fazlasını yüklemeyiz; kişinin yaptığı her iyilik kendi lehinedir; her kötülük de aleyhine.." 2 Bakara/286. "...Allah hiç kimseye, kendi verdiğinden fazlasını yüklemeyiz. Allah güçlükten sonra kolaylık ihsan edecektir." 65 Talâk/7.

kendisine daha yakın ve doğru yol üzerinde olduğunu, "siz bilmezsiniz," buyurarak insanlığa kendi durumlarını çok güzel bir tarzda anlatmış olmaktadır!

Bu gerekçelerden dolayı insanın, varolma sorumluluğunu ne kadar yerine getirdiğini anlayabilmesi için; kendisini tanıması, anlamlandırması ve bu tanımadan hareketle tutum ve davranışlarının, yaptığı eylemlerin sorumluluğunu ne ölçüde yerine getirici olduğunu vicdanında muhasebe etmesi, onun vazgeçilmez sorumluluğudur. Kendimizin cahili olmak, her şeyin hem cahili olmamızı kaçınılmaz kılmakta ve hem de acizyetimizin sebebi olmaktadır. Yapıp etmelerimizi kendi kapasitemize göre ayarlayabilmemiz¹³ için öncelikle kendimizi tanımamız, sonra da bu muarefeye uygun davranışta bulunmamız hem bizi model insan yapacak hem de macera ve ataletten kurtarmış olacaktır. Böylece sorumluluklarımızı ifa eder, kendimizle tutarlı bir duruma geliriz. Kanaatimizce; dünyevî ve uhrevî mutluluk da, bu tarz kendi kendisiyle tutarlı bir hayatla ancak mümkün olabilir.

e) Sorumluluk ve Âhlâk

Bilindiği üzere müslümanların ekserisi, sorumluluk kavramından, daha çok insanın yaptıklarının hesabını verme zemini olan uhrevî sorumluluğu anlamışlardır. Ancak insanın üzerine düşen sorumluluğunun gereğini yapmaması, kendi varoluş amacını anlamaya çalışmaması, asıl insan sorumluluğunun anlamı buradadır.

Sorumluluğun boyutları bu anlamda çok geniş ve hatta hayatın bütün alanlarına şâmidir.¹⁴ Sorumluluk, Kur'an-ı Kerim'de hukukî ve ahlâkî boyutlarıyla bizi ilgilendirmektedir. İslâm'da neyi nereye kadar yapmak veya yapmamak durumu diğer dinlerden ve dünya görüşlerinden farklılık arz etmektedir. İslâm'a göre, hukuk ile ahlâk birbirini tamamlayan vazgeçilmezlerdir. Başka bir ifade ile, İslâm hukuku İslâm ahlâkına giydirilen müeyyideden ibarettir. Bir Müslüman için dünyevî sorumluluk; hukukî olanı tahakkuk ettirmesidir. Ahlâkî olanın yapılması ise dünyadaki insan için şahsiyeti tamamlayıcı bir nitelik taşır. İstenen hedeflerin gerçekleşmesi için hukukî olanın ahlaki olanla, daha değişik bir ifade ile "olması gereken" ile birleşerek yapılabilmesi; kısaca hukukî olanın ahlâkî değerlerle bezenmesi önemlidir. Mesela zekâtın verilmesi infak ile desteklendiğinde; veya farz olan namazlara ilaveten nafileler ifâ edildiğinde insan sorumluluklarını yerine getirmede mutlu olur. Aynı şekilde ahirette, değerlendirilecek hukuka dayalı amellerin Allah indinde makbuliyetleri de Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimiz üzere ahlâkî değerlerle desteklendiğinde bir anlam ifade edebiliyor. Mâ'ûn Sûresi bunun önemli bir örneğidir.

¹⁴ " O Allah ki hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır." 67/Mûlik,2.

Hukukî sorumlulukların ahlâkî değerlerle desteklenmesi, insanın davranışlarındaki samimiyetini ortaya koyar. Gönülden yapılmayan bir amel, kişiyi tatmin etmekten uzaktır. Kendisini tatmin etmekten uzak olan bir eylemin bir başkasını, (bu Tanrı da olabilir,) razı etmesi olası değildir. Bu durumda davranışlarımız, yani yerine getirdiğimiz sorumluluklarımız bizi tatmin ediyorsa, uhrevî sorumluluklarımızın hesabını vermek Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle ziyadesiyle kolaylaşır. "Ey tatmin olmuş nefis gir Cennetime." ayetinin anlamı, eğer insan pratiğinde kendine yer bulamamışsa insan davranışlarının kendisi için mutluluk aracı olması zordur. İnsanı bütün yönleriyle kuşatıp gözeten ve bunun sonucu olarak da onu yaptıklarına karşı sorumlu tutan insandan daha güçlü bir yargılayıcı yoksa, insanın kendisine ait kötü nefsanî arzuları onu iyi ameller yapmaktan alıkoyar. Aslında Allah'a ve ahirete iman etmenin en önemli ve temel esası, insanın yapıp ettiklerinden (amellerinden) sorumlu tutulacağına dair inancıdır. Eğer uhrevî mükafat ve ceza yoksa, ahirete inanmanın ve eğer ahiret de yoksa Tanrı'ya inanmanın fazla bir ehemmiyeti yoktur.

d) Temel İnanç ve Ameller

Kur'an-ı Kerim, bütün insanların hesaba çekileceğini haber vermekte,¹⁵ Müslümanların ise; "yalnızca iman ettik demekle başıboş bırakılmayacaklarını" ihtar etmektedir. "İnandım" demekle uhrevî sorumluluktan kurtulmak mümkün değil ise o zaman iman etmekle beraber, sorumluluğumuzu tamamlayacak eylemlerimizin ne olduğunu ortaya koymamız gerekiyor.

Bu bağlamda insan sorumluluklarından önemli olan bazılarını şu şekilde ortaya koyabiliriz:

I. Allah'a ve ahirete inanmak. Bu, insanın varlığına ait sorumluluğudur. Kur'an-ı Kerim'e göre; tebliğ sahih bir şekilde kendisine ulaştığı halde iman etmeyi başaramamış bir insan anılmaya değer değildir.¹⁶ Yaptıkları da bir anlam ifade etmez. Bu durum birçok yorumcu tarafından farklı şekillerde ele alınmasına rağmen sonuç değişmiyor. Ancak insanın inanma noktasında sorumlu olması, içinde bulunduğu şartlardan da azade değildir. Gazzâlî bu durumu Kur'an-ı Kerim ekseninde en iyi tarzda ortaya koyan bir düşünürdür. Ona göre insanların iman etme noktasındaki sorumlulukları üç şekildedir.

¹⁵ "İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?" 76 İnsan/36. "Sizi başıboş ve anlamsız bir oyun için yarattığımızı ve bize dönmek zorunda olmadığınızı mı sanıyordunuz." 23 Mü'minün/115.

¹⁶ "İnkâr edip, ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliktir, onlar orada ebedi kalırlar." 2/Bakara, 39 "Hakikati inkâr eden, inkâr (ının sorumluluğu) na katlanacak, doğru ve adil işler yapanlar ise kendileri için iyi bir hazırlık yapmış olurlar." 30 Rum/44; "Ayetlerimizi yalanlayan ve onlar karşısında büyüklük taslayanlar var ya, onlara gök kapıları açılmayacaktır. Onlar için, iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. Suçluları böyle cezalandırırız biz." 7/Araf,40.

a. İslâm'ı duymamış olanlar. Bunlar mazurdurlar.

b. İslâm, kendilerine sahih bir şekilde tebliği edilmiş olanlar. Sorumlu olanlar bu insanlardır.

c. Bu iki grup arasında bulunanlar da vardır. İslâm kendilerine tebliğ edilmiş, ancak İslâm sahte bir din olarak bildirilmiştir. Gazzâlî'ye göre bunların durumu birinci gruptakiler gibidir. Yani onlar da mazurdur.¹⁷

Yukarıdaki çerçeve dahilinde inanabilmeyi başaramamış birisini Allah hesaba bile çekmez. Onun yeri zaten bellidir.

II. Sorumluluğun pratik hayattaki en önemli öğelerinden birisi iyiyi, güzeli ve hayrı tebliğ etmektir.¹⁸ İyiyi, güzeli ve hayrı; insanın önce kendi nefesine, sonra ailesine ve sonra da çevresine tebliğ etmesi gerekir. Başkalarına tebliğ edip kendisini unutmak ve yapmadığını söylemek Allah tarafından mü'minlere yasaklanmıştır. Mü'minlerin dünyevî en önemli sorumluluklarından biri insanlara iyi örnek olmaktır. Mü'minler de bu iyi örnekliliği Peygamberlerinden almalıdırlar.

III. Sorumluluğun ifâsında başka bir aşama ise, kötülüğün/şerrin yapılmasını, övülmesini, meşrû gösterilmesini, her halükârda engellemektir. Kötülüklerin egemen olduğu bir yerde, kötülüğe ve acizliğe engel olmayan iyilerin de sorumlu olduklarını Kur'anî bakış açısıyla görebilmekteyiz. Şöyle ki kötülüğe engel olmayanların, kendileri de bir şekilde kötülüğe bulaşabilirler. İşte bu paradoksu yaşayanların Allah'a karşı "ne yapalım onları engelleyemedik" mazeretlerine Allah; "Allah'ın arzı çok mu dardı da hicret etmediniz." demektedir. Yine Yüce Rabb;

*"Zulmedenlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. (Zalimlere meylinizden dolayı) yardım göremezsiniz."*¹⁹ buyurmaktadır.

IV. Yeryüzünü imar etmek, milletleri âdalet ve refah üzere var kılmak da mü'minlerin sorumluluğundadır.

*"Biz zikr'den (Tevrat)sonra Zebur'da dahi yazdık ki arza salih kullarım varis olurlar."*²⁰ Müslümanların yeryüzüne Allah adına varis olamamaları hem kendilerini hem de kendilerinin dışındakileri zelil etmektedir. Bu zilletin mesûliyeti öncelikle Müslümanlara aittir ve yevm-i kıyamette bunun hesabı Müslümanlardan sorulacaktır.²¹

¹⁷ Ebû Hamid el-Gazzâlî, *Faysâlu't-Tefrika*, Tahkik: Dr.Semih Duğeym, Beyrut 1993.s.86 Konuyla ilgili Kur'an şöyle buyurmaktadır: "... Biz bir elçi göndermeden (hiçbir kimseye) azab etmeyiz." 17 İsrâ/15.

¹⁸ 3/ Ali İmran, 110.

¹⁹ 11 Hüd, 113.

²⁰ 21/Enbiya,105.

²¹ "Ve o gün, hayatın nimetleri (ne karşı yaptıklarınız) için mutlaka sorguya çekileceksiniz." 102 Tekâsür/8.

V. Yukarıda geçtiği üzere sorumluluklarını yerine getiren insanlara; namaz, oruç, zekat ve hacc emredilmiştir.²² İnsanın kendi deruni mutluluğunu temin için Allah'a karşı olan ibadî sorumluluklarını yerine getirmesi farzdır. Bu tür ibadetlerin hesabı dünyevi olmaktan çok uhrevidir.

VI. Allah bilmeyerek günah işleyen sonra hemen tövbe edenlerin²³ tövbelerini kabul edip günahlarını bağışlayacağını²⁴ belirtmektedir. Sorumluluklarını ihmal edenler, Allah'a sınıksız bağlandıklarında, dini Allah'a has kıldıklarında²⁵ ve hakikati açıkça ifade ettiklerinde²⁶ Allah'ın rahmeti onları kuşatacaktır.

Sonuç olarak Allah; dilediğini yapan ve hiç kimseye karşı sorumlu olmayan bir yaratıcıdır.²⁷ İnsanın dışındaki diğer varlıkların sorumlu olmaları ise daha önce de ifade ettiğimiz üzere zaten mümkün değildir. Mü'minlerin dışındakilerin sorumluluklarını nasıl yerine getirdikleri ma'lumdur. O zaman eğer, yeryüzüne âdalet ve insanca yaşamak egemen olacaksa bunu hiçbir mazeretin ardına sığınmayan ve "kendi hesabımı ben kendim vereceğim" diyen Müslümanlardan başkasından bekleyemeyiz. Mü'minler sorumluluklarını yani görevlerini yerine getiren insanlardır. Onlar anlamsız arayışlara girmezler. Onların her arayışı ve fiili her zaman yüce gayelere ulaşmak içindir. *"Bilmediğin (seni ilgilendirmeyen) şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi (hesap gününde) bundan hesaba çekileceklerdir."*²⁸

Prof. Dr. İbrahim Sarmış

Gürbüz beye teşekkür ediyor, müzakeresini sunmak üzere sözü Doç. Dr. Mevlüt Uyanık beye veriyorum. Buyurun.

²² 2/Bakara, 238; 98/Beyyine, 5; 25/Furkan, 29.

²³ 4/Nisa, 17; 6/En'am, 54; 7/Âraf, 153; 9/Tevbe, 104; 16/Nahl, 119.

²⁴ 42/Şura, 25.

²⁵ 98/Beyyine, 5

²⁶ 2/Bakara, 160

²⁷ " O yaptığından sorumlu olmaz, ama onlar (insanlar) sorumludurlar." 21 Enbiyâ/23.

²⁸ 17/İsrâ, 36.